ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLARDA NATIJALAR MUHOKAMASI

XXIV-RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

YAKUNLARI BO'YICHA ILMIY ISHLAR TO'PLAMI

Issue - 9(2026) Available at www.uznauka.uz

«YONAR DARYO» ASARI ASOSIDA TALABALARDA IJTIMOIY-EMOTSIONAL TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH

Omonillayeva Maxfuza Ilyosjon qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

"Boshlang'ich ta'lim" kafedrasi tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Hakim Nazirning «Yonar daryo» qissasi misolida talabalarda ijtimoiy-emotsional ta'limni rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Asar bosh qahramoni Damir obrazi orqali bolaning yo'qotish, e'tiborsizlik, mehribonlik va jasorat kabi hissiy-axloqiy tajribalarni o'zlashtirish jarayoni ko'rib chiqiladi hamda bu jarayon ijtimoiy-emotsional ta'limning besh asosiy komponenti nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Shuningdek, badiiy asar bilan ishlash bo'yicha amaliy-metodik tavsiyalar taqdim etiladi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-emotsional ta'lim, badiiy asar, «Yonar daryo», Hakim Nazir, empatiya, o'z-o'zini anglash, tarbiyaviy tahlil, boshlang'ich ta'lim.*

Аннотация: *В статье на примере повести Хакима Назира «Горящая река» («Yonar daryo») анализируются вопросы развития социально-эмоционального обучения у студентов. Через образ главного героя Дамира рассматривается процесс освоения ребёнком эмоционально-нравственного опыта, связанного с утратой, недостатком внимания, добротой и мужеством, и этот процесс анализируется с позиции пяти основных компонентов социально-эмоционального обучения. Также представлены практико-методические рекомендации по работе с художественным произведением.*

Ключевые слова: *социально-эмоциональное обучение, художественное произведение, «Yonar daryo», Хаким Назир, эмпатия, самосознание, воспитательный анализ, начальное образование.*

Abstract: *The article analyzes the development of social and emotional learning among students on the example of Hakim Nazir's novella "Yonar daryo" ("The Burning River"). Through the image of the main character Damir, the process by which a child acquires emotional and moral experience related to loss, lack of attention, kindness and courage is examined, and this process is analyzed from the standpoint of the five core components of social and emotional learning. Practical and methodological recommendations for working with a literary text are also presented.*

Keywords: *social and emotional learning, literary work, "Yonar daryo", Hakim Nazir, empathy, self-awareness, educational analysis, primary education.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida bolaning nafaqat aqliy, balki hissiy-ijtimoiy rivojlanishiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda [5]. Ijtimoiy-emotsional ta'lim (inglizcha Social-Emotional Learning, SEL) shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish, boshqalarga hamdardlik bildirish, sog'lom munosabatlar qurish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan yaxlit yondashuvdir. Ushbu yondashuv jahon pedagogikasida CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional

Learning) tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan besh komponentli model asosida keng tarqalgan [3].

O‘zbekiston ta’lim tizimida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda badiiy adabiyot muhim vosita hisoblanadi. Badiiy asar orqali talaba nafaqat tilshunoslik va adabiyotshunoslik bilimlarini, balki qahramonlar taqdiri va kechinmalari misolida hayotiy-axloqiy tajribani ham o‘zlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, Hakim Nazirning «Yonar daryo» qissasi otasidan mahrum bo‘lgan, onasining e’tiboridan yiroq o‘sayotgan bola obrazi orqali hissiy kechinmalar, mehribonlik, jasorat va shaxsiy kamolot mavzularini yorituvchi asar sifatida talabalarda ijtimoiy-emotsional ta’limni rivojlantirish uchun boy metodik material bo‘la oladi [1].

Maqolaning maqsadi «Yonar daryo» asari syujeti va obrazlar tizimi misolida ijtimoiy-emotsional ta’limning asosiy komponentlarini ochib berish hamda ushbu asardan pedagogika yo‘nalishi talabalari bilan ishlashda foydalanish yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy-emotsional ta’lim nazariyasi G‘arb pedagogika-psixologiya fanida D. Goleman, J. Zins, R. Weissberg kabi olimlarning tadqiqotlarida chuqur yoritilgan bo‘lib, D. Goleman «hissiy intellekt» tushunchasini fanga olib kirgan va uning shaxs kamolotidagi rolini asoslab bergan [2; 4]. CASEL tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan model ijtimoiy-emotsional kompetentlikning besh tarkibiy qismini, ya’ni o‘z-o‘zini anglash, o‘zini-o‘zi boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlar ko‘nikmalari va mas’uliyatli qaror qabul qilishni belgilaydi [3].

O‘zbek pedagogika fanida bolalar adabiyotining tarbiyaviy ahamiyati, badiiy matn orqali o‘quvchida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish masalalari bir qator tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan [6]. Biroq «Yonar daryo» asarining aynan ijtimoiy-emotsional ta’lim nuqtai nazaridan, zamonaviy SEL modeli asosida tahlil qilinishi mavzuning yangiligini belgilaydi va uni ushbu tadqiqotning dolzarbligi sifatida ko‘rsatish mumkin.

Tadqiqotda kontent-tahlil va qiyosiy-pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi: «Yonar daryo» asari syujeti CASEL modelining besh komponenti asosida tahlil qilindi. Asar markazida o‘n ikki yoshli bola Damirning taqdiri turadi: otasi ikki yil oldin vafot etgan, onasi esa mehnat bilan band bo‘lganligi sababli bolalar, ya’ni Damir va uning singlisi Popuk ko‘pincha o‘zlari bilan o‘zlari qoladilar [1]. Damirning xarakter shakllanishida uzoq qarindoshi Sulton amaki muhim o‘rin tutadi, keyinroq esa Qizilqumga safar va u yerdagi gazchilarning jasorati va fidokorligi Damir ruhiyatida keskin burilish yasaydi.

NATIJALAR

1. O‘z-o‘zini anglash

Damir obrazi otasini yo‘qotgan, onaning kamdan-kam e’tiboriga muhtoj bo‘lgan bolaning ichki kechinmalarini yorqin aks ettiradi. Talabalar bilan matn ustida ishlashda aynan shu jihat, ya’ni qahramonning yolg‘izlik, sog‘inch va e’tiborsizlikdan kelib chiqadigan his-tuyg‘ularini nomlash va tahlil qilish o‘z-o‘zini anglash komponentini rivojlantirish uchun asos bo‘ladi. Talaba Damir o‘rnida turib, uning holatini tasvirlashga harakat qilar ekan, o‘zining shunga o‘xshash kechinmalarini ham anglashni o‘rganadi.

2. O‘zini-o‘zi boshqarish

Oilaviy sharoitning og‘irligiga qaramay, Damirning kundalik hayotda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlab, singlisiga g‘amxo‘rlik qilishga intilishi o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmasining timsoli sifatida qaralishi mumkin. Qizilqumga sayohat davomida yangi, notanish sharoitga moslashishi ham shu komponentning yorqin namunasidir. Bu talabalarga stressli yoki noaniq vaziyatlarda hissiy barqarorlikni saqlash mavzusini muhokama qilish imkonini beradi.

3. Ijtimoiy anglash

Asardagi eng kuchli burilish nuqtasi Damirning Qizilqum gazchilarining mehnat jarayonidagi qahramonligi va fidokorligiga guvoh bo‘lishidir. Bu voqea bolaning e’tiborini o‘zining shaxsiy dardidan kengroq doiraga, ya’ni boshqa insonlarning mehnati, mas’uliyati va fidoyiligiga qaratadi. Pedagogik nuqtai nazardan bu empatiya va ijtimoiy anglashning shakllanishiga misol bo‘lib, talabalarga «boshqalar hayotidagi qadriyatlarni ko‘ra bilish» mavzusida muhokama tashkil etish uchun material beradi.

4. Munosabatlar ko‘nikmalari

Sulton amakining Damir hayotidagi o‘rni kattalar bilan ijobiy, ishonchli munosabat namunasidir. Bu obraz orqali talabalar bilan mentorlik, katta yoshdagilarning bolalar hayotidagi ijobiy ta’siri, oilaviy va nooila muhitidagi qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar mavzusida ish olib borish mumkin. Bunday tahlil talabalarning o‘z kelajak o‘quvchilari bilan ishonchli pedagogik muloqot qurish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

5. Mas’uliyatli qaror qabul qilish

Asar so‘ngida Damir ruhiyatidagi o‘zgarish, ya’ni uning atrofdagilarga, mehnatga va hayotga bo‘lgan munosabatini qayta anglashi mas’uliyatli shaxsiy tanlov va qaror qabul qilish jarayonining boshlanishi sifatida talqin qilinishi mumkin. Talabalar bilan «Damir endi qanday qarorlar qabul qilishi mumkin?» kabi savollar asosida ishlash ularda axloqiy mulohaza yuritish va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

MUHOKAMA

«Yonar daryo» asari asosida talabalarda ijtimoiy-emotsional ta’limni rivojlantirish maqsadida quyidagi metodik topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi:

1) «Hissiyotlar xaritasi» mashqi: talabalar Damirning asar davomidagi his-tuyg‘ularini (qayg‘u, yolg‘izlik, hayrat, ilhom) vaqt chizig‘ida belgilab, ularning sabablarini tahlil qiladilar;

2) rolli o‘yin va dramatizatsiya: Damir, Popuk, Sulton amaki va gazchilar o‘rtasidagi muhim epizodlarni sahnalashtirish orqali empatiya va muloqot ko‘nikmalarini mashq qilish;

3) refleksiv yozuv topshirig‘i: «Agar men Damirning o‘rnida bo‘lganimda...» mavzusida insho yozdirish;

4) guruhli munozara: «Oilada bolaga e’tibor yetishmasa, bu uning kelajagiga qanday ta’sir qiladi?» kabi savollar asosida kichik guruhlarda muhokama tashkil etish;

5) qiyosiy tahlil: «Yonar daryo» qahramonini boshqa milliy va jahon adabiyoti asarlaridagi shunga o‘xshash taqdirli bolalar obrazlari bilan solishtirish, bu orqali talabalarning tanqidiy va hissiy-baholovchi tafakkurini rivojlantirish.

Ushbu topshiriqlar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining nafaqat badiiy matn tahlili ko‘nikmalarini, balki o‘zlarining kasbiy faoliyatida o‘quvchilar bilan hissiy-ijtimoiy jihatdan ishlash mahoratini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Hakim Nazirning «Yonar daryo» qissasi bolalar adabiyotining nafaqat badiiy-estetik, balki chuqur tarbiyaviy-psixologik ahamiyatga ega namunasi sifatida talabalarda ijtimoiy-emotsional ta’limni rivojlantirish uchun samarali material bo‘la oladi. Asar qahramoni Damir obrazi orqali o‘z-o‘zini anglash, o‘zini-o‘zi boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlar ko‘nikmalari va mas’uliyatli qaror qabul qilish kabi besh asosiy ijtimoiy-emotsional kompetentlikni amaliy misollarda ko‘rsatish mumkin. Taklif etilgan metodik topshiriqlarni oliy ta’lim muassasalarining pedagogika yo‘nalishi o‘quv dasturlariga, xususan, «Bolalar adabiyoti» va unga yondosh fanlar mazmuniga integratsiya qilish talabalarning kasbiy-pedagogik va hissiy-ijtimoiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakim Nazir. Yonar daryo: qissa. Toshkent: Yosh gvardiya, 1977. 112 b.

2. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books, 1995.

3. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). Core SEL Competencies. Chicago: CASEL, 2020.

4. Zins J.E., Weissberg R.P., Wang M.C., Walberg H.J. Building Academic Success on Social and Emotional Learning: What Does the Research Say? New York: Teachers College Press, 2004.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.

6. Boshlang‘ich ta’limda bolalar adabiyoti fanidan o‘quv-uslubiy qo‘llanma / mualliflar jamoasi. Buxoro: BuxDU nashriyoti.